

afyonkarahisar

MERSEM²⁰⁰⁸

mermer ve doğaltaş sempozyumu

TMMOB MADEN MÜHENDİSLERİ ODASI TÜRKİYE VI. MERMER VE DOĞALTAŞ SEMPOZYUMU BİLDİRİLER KİTABI

26-27 HAZİRAN 2008 / AFYONKARAHİSAR

TMMOB
MADEN MÜHENDİSLERİ
ODASI

AFYON
KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

AFYONKARAHİSAR
TİCARET VE SANAYİ
ODASI

TÜRKİYE MERMER
DOĞALTAŞ VE MAKİNA
ÜRETİCİLERİ BİRLİĞİ

ANA SPONSOR

EDİTÖRLER

Metin ERSOY

Liyaddin YEŞİLKAYA

Ahmet Lütfi DİNÇER

TMMOB MADEN MÜHENDİSLERİ ODASI
MERSEM 2008

Maden Mühendisleri Odası
Afyonkarahisar İl Temsilciliği

Afyon Kocatepe Üniversitesi

Afyon Ticaret ve Sanayi Odası

Türkiye Mermer Doğaltaş ve
Makineleri Üreticileri Birliği

TÜRKİYE
VI. MERMER VE DOĞALTAŞ
SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER KİTABI

26-27 HAZİRAN 2008

AFYON KARAHİSAR

EDİTÖRLER

Metin ERSOY

Liyaeddin YEŞİLKAYA

Ahmet Lütfi DİNÇER

BİLİM KURULU

- Dr. A. İhsan KARAYİĞİT..... Hacettepe Üniversitesi
Dr. Ali KAHRIMAN..... İstanbul Üniversitesi
Dr. Aydın BİLGİN ..... Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Dr. Bahtiyar ÜNVER ..... Hacettepe Üniversitesi
Dr. Bektaş UZ..... İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Burhan ERDOĞAN..... Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Can AYDAY..... Anadolu Üniversitesi
Dr. Cem ŞENSÖĞÜT ..... Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Ercüment YALÇIN ..... Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Erdoğan YÜZER..... İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Erkan KARAMAN..... Akdeniz Üniversitesi
Dr. Erkin NASUF..... İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Eyüp SABAH..... Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Faruk ÇALAPKULU..... Ege Jeoteknik
Dr. Fikret İŞLER ..... Çukurova Üniversitesi
Dr. Güner ÖNCE..... Dumlupınar Üniversitesi
Dr. H. Hüseyin BAYRAKLI..... Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Remzi Karagözel ..... Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Rıza AŞIKOĞLU ..... Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Rifat BOZKURT..... Osmangazi Üniversitesi
Dr. Saim SARAÇ..... Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Seyfi KULAKSIZ ..... Hacettepe Üniversitesi
Dr. Halil KÖSE..... Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Hasan GERÇEK..... Kara Elmas Üniversitesi
Dr. İ. Göktay EDİZ ..... Dumlupınar Üniversitesi
Dr. İsmail AYDOĞUŞ ..... Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Kemalettin CONKAR..... Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Lütfullah GÜNDÜZ ..... Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. M. Kemal GÖKAY ..... Selçuk Üniversitesi
Dr. M. Sabri ÇELİK ..... İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Mehmet ÖZKUL..... Pamukkale Üniversitesi
Dr. Mesut ANIL..... Çukurova Üniversitesi
Dr. Mustafa ERDOĞAN ..... İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Mustafa KUŞCU ..... Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Okay GÜRPINAR..... İstanbul Üniversitesi
Dr. Ö.Faruk EMRULLAHOĞLU .. Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. R.Mete GÖKTAN ..... Osmangazi Üniversitesi
Dr. Şinasi ESKİKAYA..... İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Taner ÜNLÜ ..... Ankara Üniversitesi
Dr. Turgay ONARGAN..... Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Yadiğar MÜFTÜOĞLU ..... Kara Elmas Üniversitesi
Dr. Yahya ÖZPINAR ..... Pamukkale Üniversitesi
Dr. Yaşar KİBİCİ..... Dumlupınar Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	iii
Yönetim Kurulu	iv
Düzenleme Kurulu	v
Yürütme Kurulu	v
Bilim Kurulu	vi
Danışma Kurulu	vii
Sponsorlar Listesi.....	viii
Teşekkür	ix
OSMANLI DÖNEMİNDE BİR MERMER OCAĞI İMTİYAZI (FOURNİ ADALARI ÖRNEĞİ)	
GÖKMEN, E.....	1
TÜRKİYE DOĞAL TAŞ SEKTÖRÜNÜN GÜNCEL DEĞERLENDİRMESİ	
YÜZER, E., ANGI, S.	9
TÜRKİYE MERMER VE BLOKTAŞ POTANSİYELİ ETÜD VE DEĞERLENDİRMELERİ	
UZ, B., BACAK, G.	19
AFYON'DAKİ TARİHİ ÇEŞMELERDE DOĞAL TAŞ KULLANIMI VE RESTORASYONU	
ÇELİK, M.Y., SEL, H.	39
GELENEKSEL MİMARİDE TAŞ ALTERASYONU	
DAL, M., ARTIK, K.	59
AFYONKARAHİSAR MİLLET HAMAMINDA YAPILAN RESTORASYON ÇALIŞMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ	
OKUYUCU,Ş.E.....	65
KONUT PROJELERİNDE KULLANILAN DOĞAL TAŞLARIN SEÇİMİNİ ETKİLEYEN ÖNEMLİ FAKTÖRLER	
ÖZKAN, E., YEREL, S., AYDOĞDU, V., SARIŞIK, G.	79
MERMERLERİN EVLERDE KULLANILAN TEMİZLEYİCİLERLE RENK DEĞİŞİMİ; MİKRO ÖLÇEKTE İNCELEME.	
GÖKAY, M.K., DOĞAN, K., GÜNDOĞDU, B.İ.	87
MERMER ENDÜSTRİSİ ATIK ÇAMURLARININ YOL İNŞAATINDA STABİLİZASYON MALZEMESİ OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ	
YILDIZ, A.H., KARASHAHİN, M., ÇAVUŞ, U.Ş., TACIROĞLU, M.	97
AFYON BÖLGESİ ANDEZİTLERİNE SERAMİK SIR TEKNİKLERİNİN UYGULANMASI ve ENDÜSTRİYEL YENİ ÜRÜN GELİŞTİRME	
SARIŞIK, A., DEMİREL, Ş., GÖRKEM, Ö., ERGÜN, H., GÜREL, AK, C., ERGÜN, M.	107
ENDÜSTRİYEL BOYUTTA UYGULANABİLİR YÜKSEK PERFORMANSLI VE EKONOMİK TRAVERTEN DOLGUSU ARAŞTIRMASI	
İŞİK, E. C., ÖZKAHRAMAN, H. T.	127
BLOK KESME MAKİNALARININ ENERJİ TÜKETİMLERİNİN İNCELENMESİ	
ENGİN İ, C., ÖZKAN, E.	141
SÜREKSİZLİK TEMELİNE DAYALI VERİM DEĞERLENDİRMESİ ÜZERİNE ÜÇ BOYUTLU BİR MODEL YAKLAŞIMI	
ÜLKER, E., TURANBOY, A.....	149

AFYON'DAKİ TARİHİ ÇEŞMELERDE DOĞAL TAŞ KULLANIMI VE RESTORASYONU

ÇELİK, M.Y.,
SEL, H.,

Afyon Kocatepe Üniversitesi, mycelik@aku.edu.tr
Afyon Kocatepe Üniversitesi, hsel@aku.edu.tr

Özet

Afyonkarahisar'da Osmanlı döneminde volkanik kayalar kullanılarak yapılmış cami ve çeşme gibi çok sayıda tarihi eser bulunmaktadır. Bu volkanik kayalar Afyonkarahisar civarındaki taş ocaklarından elde edilmişlerdir. Çeşmelerin büyük bir kısmı Ayazini tüfünden yapılmıştır. Tüflerde yüzey suyunun buharlaşarak uçması sonucunda bir miktar sertleşir ve işlenmesi zorlaşır. Yüksek porozite ve su emme özelliğinden dolayı tüfler kolaylıkla bozular. Afyonkarahisar'da bulunan bazı çeşmeler restorasyon işlemleri sonucunda yenilenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mermer, doğaltaş, restorasyon, çeşme, Afyonkarahisar

USING NATURAL STONE AND RESTORATION AT HISTORICAL FOUNTAIN IN AFYONKARAHISAR

Abstract

The most of the historical buildings such as mosques and fountains in Afyonkarahisar were made of volcanic rocks by Otoman civilizations. This volcanic rock was produced in the stone quarries nearby Afyonkarahisar. The parts of the many fountains were constructed of Ayazini tuffs, which is hardens leaving the water therefore carved easily. Due to the high water absorption feature of tuffs, it's weathered very easily.

Keywords: Marble, natural stone, restoration, fountain, Afyonkarahisar

1. Giriş

Doğal taşlar, insanlar tarafından bilinen ve kullanılan en eski inşaat malzemelerinden birisidir. İnsanlar kil ve ahşaptan yapılmış yerlerde ikamet ederlerken bile, çeşitli anıtsal yapılarında doğal taşları kullanmışlardır. 20. yüzyıla kadar Avrupa'da önemli ve büyük binalarda tuğla yerine kesme taşlar kullanılmaktaydı. Anadolu topraklarında da özellikle Eski Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde doğal taştan yapılmış sayısız eser bulunmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde kireçtaşı ve tüfler büyük bir ustalıkla işlenerek cami, medrese ve han gibi binaların dış ve iç mekanlarını süslemiştir¹ (Çelik, 2003).

Kültür ve sosyal hayatımızda hem maddi hem de manevi olarak yer tutan suyun önemi, yüzyıllardır hala işlevini yerine getiren çeşmeler ve suyla ilgili yapılardan anlaşılmaktadır. Buna en güzel kanıt, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu kentlerinin ve yerleşim yerlerinin hamam ve çeşmelerle donatılmış olması verilebilir. Hatta su dağıtım ve taşıma işlerini yürüten "saka" diye bir meslek erbabı bile oluşturmuşlardı.

Farsça göz anlamına gelen "çeşm", sözcüğünden dilimize geçen çeşmelerin, kültür hayatımızda çok mühim bir yeri vardır. Çeşmeler ile ilgili ayrı bir mimari gelişmiş, ayrı kurallar oluşmuş, Osmanlı dönemi çeşme kitabelerinde yer alan "çeşme-i âb-ı zülâl, çeşme-i kevser, çeşme-i dilküşâ gibi yeni isim terkipleri ortaya çıkmıştır. Çeşmelerin şematik olarak yapısına baktığımızda; suyun depo edildiği hazne, üzerinde devamlı akan (salma) veya kesilebilen (burma) muslukların yer aldığı ve çoğunlukla kemerli bir nişle çevrili musluk taşı ya da ayna taşı, bu taş üzerinde çeşmeyi yaptıran hayırseverin isminin, çeşme hakkında bilgilerin bulunduğu kitabe ve muslukta yahut lüleden akan suların altındaki tekne yada kurna şeklindeki bölümden oluştuğunu görürüz² (Yıldız, 2007).

Çeşmeler konum ve işlevlerine göre de adlandırılmışlardır. Cephesi bir yapı ya da avlu duvarı üzerinde bulunan çeşmelere duvar çeşmeleri, müstakil bir yapı olarak meydanlara yapılan çeşmelere meydan çeşmeleri, kervanların konakladığı şehirlerarası menzil noktalarında şehrin çevresindeki mesire yerlerinde bulunan namazgâhların yanında abdest almak, su içmek ve hayvanları sulamak için yapılan çeşmelere namazgâh çeşmeleri adı verilmiştir. Saray, konak ve yalılarda temizlik, abdest almak ve şırıl şırıl su sesini dinlemek için yapılan çeşmelere oda çeşmeleri, cami avlusu, iskele meydanı gibi yerlerde yapılan çeşmelere sütun çeşmeleri, gelip geçenlere su ve şerbet dağıtılan çeşmeli yapılara sebiller denilmiştir. Yapıldıkları yer itibarıyla çukurda kalmış olan çeşmelere çukur çeşme, iki veya üç cepheli çeşmelere çatal çeşme, yapı ve sokakların köşelerinde yer alan çeşmelere köşe çeşmeleri, günümüze çok az sayıda gelebilmiş, minare ayaklarında olan çeşmelere de minare çeşme gibi adlar verilmiştir² (Yıldız, 2007).

Tarih boyunca farklı kültürleri ve manevi inanışları temsil eden ibadet yapıları ve çeşmeler gibi anıtsal yapılar, korunması gereken kültür varlığı olarak kayıt altına alınmış önemli mimarlık yapılarıdır. Afyonkarahisar şehir merkezinde de tarihin derinliklerinden günümüze kadar gelen tarihi çeşmeler hala mevcudiyetlerini sürdürmektedir. Bu çeşmelerin bir kısmı hala etrafındaki insanlara hizmet vermekte, bir kısmı ise suyu akmadığı için gün geçtikçe terk edilmişlikten ve bakımsızlıktan dolayı yıkılmaya yüz tutmuş durumdadır. Bu makalede Afyonkarahisar'da bulunan tarihi çeşmelerin yapıldığı yapı taşları ve çeşmelerin bu günkü durumları incelenmiştir.

2. Afyonkarahisar'da Tarihi Çeşmeler

Selçuklu ve Osmanlı Dönemi yapıları ile tarihi dokunun yaşatıldığı ve Anadolu'daki Türk kültürünü yansıtan önemli eserlerin yer aldığı illerden birisi de Afyonkarahisar'dır. Afyonkarahisar'da günümüze kadar gelebilen cami, medrese, köprü ve han gibi genel kullanıma açık tarihi yapıların yanı sıra, çeşme, hamam, bent ve su kemeri gibi su mimarisi yapıları da önemli bir yer tutmaktadır.

1671 yılında şehre gelen Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde; "iki yüzden müteceviz ab-ı hayat çeşmesarları vardır. Amma cümlesi Kadınana suyundandır" demektedir. 1905 yılına ait Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi'ne göre, şehirde elli bir çeşme bulunmaktadır³ (Karazeybek vd., 2005).

Anadolu Selçuklular döneminden itibaren çeşmelerin bir sosyal yardım tesisi olarak, cami ve medreselerde, sokak köşelerinde ve ihtiyaç duyulan her yerde yapıldığı, günümüze kadar gelen örneklerinden anlaşılmaktadır. Afyonkarahisar'da Selçuklu döneminden itibaren, çeşmelerin işlevini sürdürebilmesi için hayırseverler tarafından çeşmeler adına vakıflar oluşturulmuş, para ve mal bağışlanması suretiyle tamir ve bakımları yaptırılmış ve günümüze kadar gelmeleri sağlanmıştır.

Afyonkarahisar'daki tarihi çeşmeler, durumlarına göre 2 grupta toplanabilir:

- a. Kayıtlarda yer alan ancak günümüze kadar ulaşmayan çeşmeler,
- b. Günümüze kadar ulaşan çeşmeler,

a. Kayıtlarda yer alan ancak günümüze kadar ulaşmayan çeşmeler

Karazeybek vd., (2005)³ tarafından, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Afyon şer'iyeye Sicilleri, Tahrir Defterleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara Milli Kütüphane Arşivleri taranarak, Afyonkarahisar vakıf eserleri Selçuklu Döneminden itibaren incelenmiştir. Bu verilere göre günümüzde olmayan ve sadece adları kalan yirmi üç çeşme tespit edilmiştir. Bu çeşmeler şunlardır: Adayze Camii (Molla Bahşi Mahallesi) Çeşmesi, Ardıç Mahallesi [Kuyulu] Camii Çeşmesi, Çuğacı çeşmesi, Damardı Çeşmesi, Düğendâr Veli Sebili, Fakih Paşa Mahallesi Ayşe Hanım Çeşmesi, Felezâde Sebilhânesi (Otpazarı Camii Çeşmesi), Havuççu Çeşmesi, İbrahim

Sebîli, iki Lüleli-Süleyman Şah Çeşmesi, Kâhil Mahallesi Çeşmesi (Küp Çeşme), Karagöz Ağa Çeşmesi, Karaman Mahallesi Çeşmesi, Kasım Paşa Mahallesi Tandır Yeri Çeşmesi, Küçük Çeşme, Marulcu Çeşmesi, Medli Mahallesi Çeşmesi, Memi Oğlu Hamza Sebili, Mustafa Bey ve Hayratı Bey Çeşmeleri, Sevindik Çeşmesi, Şeyh Esad Efendi Tekkesi Suyu, Tâc-Ahmet Mahallesi Çeşmesi.

Bu çeşmelerin zamanında vakıf sistemi esasına göre işlevlerini sürdürmelerine rağmen, zaman içerisinde meydana gelen olumsuzluklardan etkilenip ya yıkılarak yok olduğu veya Cumhuriyet Döneminde imar çalışmaları ve yol genişlemeleri nedeniyle yer değiştirildiği veya yıkıldığı sanılmaktadır.

b. Günümüze kadar ulaşan çeşmeler

Kültürel mirasımız içerisinde önemli bir yer kaplayan tarihi eserlerimiz geçmişten geleceğe taşıdığı ve yansıttığı mesajlar nedeniyle korunması ve yaşatılması gereken yapılardır. Afyonkarahisar'daki çeşmeler de yapıldıkları dönemin doğal taş kullanımı ve yapım teknikleri hakkında önemli bilgileri günümüze taşıdıkları için önem taşımaktadırlar. Tarihsel süreç içerisinde, yaşanan ve faydalanılan alanlarda faaliyetlerin devam ettiği sürece bu alanların korunarak günümüze kadar geldiği gözlenmektedir. Terk ve bakımsızlık ise her zaman yapıların harap olup yok olmasıyla sonuçlanmıştır. Şekil 1'de Güngörmüş Mahallesi'nde bulunan ve 1500'lü yıllardan önce yapıldığı belirlenen Apti Kadı çeşmesinin son durumu görülmektedir. 1799-1800 yıllarında tamirat geçirdiği üzerindeki kitabeden anlaşılan tarihi çeşmenin gelecek kuşaklara ulaşabilmesi için acilen restorasyonunun yapılması gereklidir (Şekil 1).

Şekil 1 Apti Kadı çeşmesinde görülen doğal taş bozuşmalarının görüntüsü.

Afyonkarahisar'da günümüze kadar ulaşan çeşmelerden birçoğunun yapıtaşları, zaman içerisinde atmosfer etkilerine yenik düşerek, gerekli bakımların da yapılmamasından dolayı harap hale gelmiştir. Çeşmenin yapısını oluşturan doğal taşlar bozularak ayrılmış ve yer yer erimeler meydana gelmiştir. Çoğu çeşmenin de suyunun kesik olmasından dolayı gerekli itina gösterilmediği için bu çeşmeler zamanla yok olmaya terk edilmiş durumdadır. Zaman içerisinde vakıf ve tarihi eserlerin korunması gündeme gelince, birçok tarihi eserde olduğu gibi Afyonkarahisar'ın çoğu çeşmesi de, "Bu eser korunması gereken tescilli kültür varlığıdır" levhası asılarak insan faktörünün fiziksel tahribatından korumaya çalışılmıştır.

Kültürümüzde önemli bir yere sahip olan çeşmelerin, gerekli duyarlılık gösterilmemesinden dolayı zaman içerisinde tahrip olduğu, bazıları yıkılarak yok olduğu, birçoğunun ise sularının kurduğu

görülmektedir. Ayakta kalan çeşmeler ise yıllara direnip, tarihi bir güzellik olarak önemini korumayı başarmıştır. Ancak söz konusu eserler üzerindeki tahribat bütün hızı ile devam etmektedir. Bu durum suyu akan çeşmeler için biraz daha yavaş işlemektedir. Çünkü suyu akan çeşmeler kullanıcılar tarafından korunmaktadır. Ancak bu durumda kontrolsüz bir şekilde doğaltaş üzerine sıvama ve boyamalar yapılarak doğal taş yüzeyler bilinçsiz bir şekilde kapatılmaktadır. Koruma ve güzelleştirme amaçlı bu yaklaşımlar çeşmelerin tarihi dokusunu bozarak zaman zaman onarılamayacak derecede hasarlar verebilmektedir (Şekil 2 ve 3).

Kontrolsüz bir şekilde doğal taş üzerine sıvama ve boyamalar yapılarak, doğal taş yüzeylerinin tamamının bilinçsiz bir şekilde kapatıldığı doğal çeşmeler şunlardır:

- Ø Kayadibi Çeşmesi (Karamanoğlu Mahallesi),
- Ø Mevlânâ Muslihüddin Çeşmesi (Orta Çeşme) (Karamanoğlu Mahallesi),
- Ø Burmalı Mahallesi Çeşmesi,
- Ø Başçeşme Çeşmesi (Efecik Mahallesi),
- Ø Akmescit Çeşmesi (Akmescit Mahallesi),
- Ø Hacı Hüseyin Çeşmesi (Fakih Paşa Mahallesi),
- Ø Hacı Nuh Mahallesi Çeşmesi,
- Ø Karakatip Çeşmesi (Karakatip Mahallesi),
- Ø Süt Dede(Siyahlar) Çeşmesi (Hacı Yahya Mahallesi),
- Ø Boyacıoğlu Çeşmesi ve (Karaman Mahallesi).

Şekil 2 Kayadibi Çeşmesi (Karamanoğlu Mahallesi), Mevlânâ Muslihüddin Çeşmesi (Orta Çeşme) (Karamanoğlu Mahallesi) nin sıvalı ve boyalı halinin görünümüleri.

Şekil 3 Burmalı Mahallesi Çeşmesi ve Başçeşme Çeşmesi (Efecik Mahallesi)'nin sıvalı ve boyalı halinin görünümleri.

Bazı çeşmelerin ise kısmen sıvanmak ve/veya boyanmak suretiyle orijinal görünümlerinin bozulmasına yol açılmıştır. Şekil 4'de Arapmescit Mahallesi Çeşmesi'nin ve Hacı Nasuh Çeşmesinin durumları verilmiştir. Sadece bir kısmı sıvanmak veya boyanmak suretiyle kapatılan çeşmeler:

- Ø Akmescit Mahallesi Orta Çeşmesi,
- Ø Arapmescit Mahallesi Çeşmesi,
- Ø Hacı Nasuh Çeşmesi,
- Ø Hüdâlı Çeşmesi (Câmi-i Kebîr Mahallesi)'dir.

Şekil 4 Arapmescit Mahallesi Çeşmesi ve Hacı Nasuh Çeşmelerinin bir kısımlarının sıvanmış ve boyanmış durumlarının görünümü.

Günümüze kadar ulaşmış 33 çeşmeden 8 tanesi de değişik dönemlerde çeşitli resmi kurumlarca restore edilmiş olup bu çeşmeler diğerlerine göre daha bakımlı ve sağlam bir görünüm arz etmektedir. Ancak yapılan restorasyonlar incelendiğinde; bazılarında aslına uygun olmayan malzeme kullanılması ve yeterli özenin gösterilmemesinden dolayı çeşmelerin orijinalliğinin bozulduğu gözlenmiştir.

Afyonkarahisar'da günümüzde halen mevcut olan çeşmeler ve durumları Tablo 1'de, lokasyonları ise Şekil 5'de verilmiştir. Bu çeşmelerin çoğu şehrin ilk yerleşim yerleri olan kale ve civarındaki eski mahallelerde yer almaktadır. Şehrin tarihi dokusunun korunması amacıyla bu bölgede birçok sokak SİT alanı olarak ilan edilmiş olup yeni yapılaşmaya izin verilmemektedir. Dolayısıyla tarihi doku ile beraber bu çeşmeler de, koruma kalkanından faydalanarak varlıklarını sürdürmektedir. Bu çeşmelerin en eskisi Hüdâlı (Hodalı) Çeşmesi (Câmi-i Kebîr Mahallesi) olup 1250 yılında, en yenisi ise 1900'lü yılların başında yaptırılmıştır.

3. Çeşmelerin Yapımında Kullanılan Doğal Taşlar ve Özellikleri

Yapılan incelemeler sonucunda tarihi çeşmelerin yapımında kullanılan taşların ağırlıklı olarak, Afyonkarahisar civarında bol olarak bulunan volkanik kökenli taşlar olduğu anlaşılmıştır. Bu taşlar genellikle siyah, pembe ve bordo renkli bazaltlar, gri ve yeşilimsi renkli trakitler, pembe ve gri renkli traki-andezitler ile beyaz ve gri renkli mermerlerdir. Bunlardan başka yumuşak olması ve kolay işlenmesi nedeniyle tüfler de sık kullanılan yapıtaşları arasındadır.

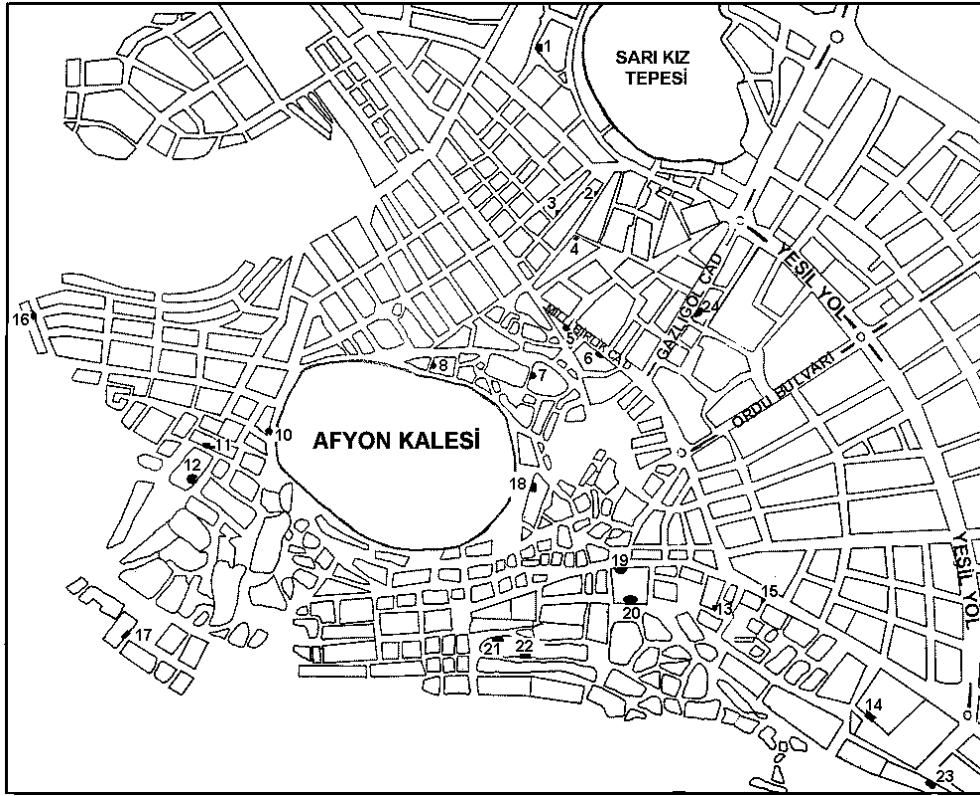
Kullanılan taşların hangi bölgedeki hangi ocaklardan elde edildiği bilinmemekle birlikte, bazaltlar, trakiandezitler ve andezitler İsehisar civarında bol miktarda bulunmakta ve günümüzde de doğal yapı taşı olarak işletilmektedir. Trakitler ise kalenin de yer aldığı volkanik tepelerde ve Afyonkarahisar civarındaki dağlarda bol olarak bulunmaktadır. Yapılan literatür incelemesinde bu taşların değişik isimler altında çok eskiden beri yapı taşı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Tarihi çeşmelerde kullanılmış olan mermerlerin, daha çok kitabe ve ayna taşı olarak kullanıldığı gözlenmekle beraber yer yer beyaz ve gri renkli mermerlere gerek duvarlarda, gerekse kemer ayaklarında rastlanılmaktadır. Ancak bu mermerlerin Roma veya Bizans dönemlerine ait yapılardan sökülerek “devşirme” tabir edilen şekilde kullanıldığı gözlenmektedir.

Tablo 1 Afyonkarahisar’da günümüzde halen mevcut olan çeşmeler.

No	Çeşmenin adı	Mahallesi	Yapılış tarihi	Tamir tarihi
1	Ali Vezir Çeşmesi	Kayadibi Mahallesi	1926	
2	Kayadibi Çeşmesi	Karamanoğlu Mahallesi	1845	
3	Mevlânâ Muslihüddin Çeşmesi (Orta Çeşme)	Karamanoğlu Mahallesi	1575’den önce	
4	Abdi Kadı Çeşmesi	Gündoğmuş Mahallesi	1500’den önce	1799-1800
5	Sülüm Çeşmesi 1	Nurcu Mahallesi	1910	
6	Sülüm Çeşmesi 2	Nurcu Mahallesi	1908	
7	Burmalı Mahallesi Çeşmesi	Burmalı Mahallesi	1886	
8	Başçeşme Çeşmesi	Efecik Mahallesi	1495’den önce	
9	Arapmescit Mahallesi Çeşmesi	Arapmescit Mahallesi	1575’den önce	6 Ekim 1906
10	Yeni Çeşme	Çavuşbaş Mahallesi	1910	
11	Çavuşbaş Camii Çeşmesi	Çavuşbaş Mahallesi Camii yanında	1713	
12	Ali Ağa Çeşmesi	Çavuşoğlu Mahallesi	1438	1906
13	Yeni Çeşme (Küp Çeşme)	Kâhil Mahallesi	1553	
14	Hacı Nasuh Çeşmesi	Hacı Nasuh Mescidi yanında	1902	
15	Cevizaltı Çeşmesi	İmaret Camii doğu köşesinde	1764	1900
16	Olucak Çeşmesi	Kale arkasında Olucak mevki	1789	
	Küçük Olucak	Çavuşbaşı Mahallesi	1846’dan önce	
17	Taşpınar	Taşpınar Mahallesi	1799’dan önce	1799-1800
18	Hacı Evtal Mahallesi Çeşmesi	Hacı Evtal Mahallesi	1806’dan önce	
19	Hacı Hüseyin Çeşmesi	Fakih Paşa Mahallesi	1907	
20	Gürcani Cami (Mahkeme Mescidi)	Fakih Paşa Mahallesi	?	
21	Akmescit Mahallesi Orta Çeşmesi	Akmescit Mahallesi	1806-1807	
22	Akmescit Çeşmesi	Akmescit Mahallesi	1904	
23	Bel Mescit Çeşmesi	Gökçe Mahallesi	19 yy	

Tablo 2 in devamı

24	Boyacıoğlu Çeşmesi	Karaman Mahallesi	?	
25	Hüdâli Çeşmesi	Câmi-i Kebîr Mahallesi	1250	
26	Süt Dede (Siyahlar) Çeşmesi	Hacı Yahya Mahallesi	1810	
27	Hacı Nuh Mahallesi Çeşmesi	Hacı Nuh Mahallesi	1894'den önce	
28	Kubbeli Mahallesi Çeşmesi	Kubbeli Mahallesi	1899'den önce	
29	Şeyh Abdurrahim Çeşmesi	Kasım Paşa (Mısır Sultan) Camii yanı	1660'den önce	
30	Karaman Mahallesi Çeşmesi	Karaman Mahallesi Camisi bitişiği	1670'den önce	
31	Akçeşme	Şehir çıkışı (Konya Yolu)	1575'den önce	
32	Karakatip Çeşmesi	Karakatip Mahallesi	1786	
33	Hüdâli Çeşmesi	Câmi-i Kebîr Mahallesi	1250	

Şekil 5 Afyonkarahisar'da bulunan tarihi çeşmelerin lokasyon haritası (Çizelge 1'deki numaralara göre).

Çoğu çeşmede görülen önemli özelliklerden birisi de kullanılan doğal taşların aynı cins olmamasıdır. Bazalt, trakit, trakiandezit, mermer ve tüflerin beraber kullanıldığı örnekler yaygın olarak görülmektedir. Bu durum çeşmelerin ilk yapıldığı andan itibaren çok sayıda tamirat geçirdiği ve bu esnada kolay bulunabilen taşların kullanıldığının bir göstergesidir. Bu duruma örnek olarak Gündoğmuş Mahallesi'ndeki Apti Kadı Çeşmesinde kullanılan bazalt, tuf ve trakiandezitler verilebilir (Şekil 6)

Şekil 6 Apti Kadı Çeşmesinde (Gündoğmuş Mahallesi) kullanılan bazalt, tuf ve trakiandezitler.

3.1. Trakit, trakiandezit ve bazaltların özellikleri

Afyon-Sandıklı çevresinde Miyosen yaşlı volkanizma çok geniş alanlarda farklı volkanik ürünler oluşturmuştur. Trakit, trakiandezit, andezit, riyolit, latit, bazalt, fonolit ve tefrit türde alkali ve kalkalkali nitelikli lavlarla tüfler ve ignimbritler değişik evrelerde tüm Orta-Üst Miyosen boyunca meydana gelmişlerdir. Afyon il merkezi yakınındaki trakitik dayk son derece ilginç bir görünümündedir. Yer yer lav akıntıları, kimi yerlerde ise domsal yapı gözlenir. Değişik volkanik ürünlerde Besang ve diğerleri (1977) tarafından K/Ar yöntemi ile yapılan radyometrik yaş belirlemeleri ile 14.75±0.3; 13.6±0.2 my 12.20±0.15 my; 12.15±0.2 my; 11.6±0.25 my; 11.55±0.2 my; 10.35±0.2 my; 8.6±0.2 my; 8.8±0.6 my ve 8.0 ± 0.6 my sonuçlar elde edilmiş ve volkanizmanın Orta Miyosenin sonlarına doğru başlayıp tüm Üst Miyosen boyunca devam ettiği saptanmıştır⁴ (Ercan, 1986).

Afyonkarahisar şehrinin içinde ve güneyinde bir takım tepelikler teşkil eden trakitler şehre hoş bir manzara vermektedir. Volkan bacası dolgusu (nek) olduğu kabul edilen bu trakit kubbelerinin, zamanında yumuşak tüflerle örtülü olduğu ve zamanla aşınarak bu hali aldığı kabul edilmektedir. Afyon trakitleri adı verilen ve genellikle açık ve koyu gri ve bazen de pembemsi renkli olan bu taşlar porfiri bir yapı göstermektedir. Trakitin gri renkli hamuru içinde hornblend kristalleri ve bazen 5-6 cm büyüklüğünde sanidin kristalleri vardır. Kayaç içinde çok miktarda ve değişik boyutlarda bulunan sanidin kristallerinin zamanla atmosfer etkileri altında ayrılarak taşın mukavemetini azaltması nedeniyle, ayrışma derecesinin kullanılmadan önce incelenmesi önem taşımaktadır⁵ (Çelik ve Sel, 2006)

Trakit, siyenitin yüzey kayacıdır. Bileşiminde kuvars yoktur. Yüzey kayacı olarak trakitler; yeryüzünde az bulunan kayalardandır. Yüzeyde masif ve kalın seviyeli lavlar şeklinde görülür. Trakitlerin dokusu genellikle porfiriktir. Sanidin fenokristalleri diğer minerallerden daha yoğun olarak görülür. Hamur maddesi; bazen tamamen sanidin mikrolitlerinden (tanelerinden) oluşur. Bu durumda doku özel olarak adlandırılır ve “Trakitik doku” adını alır. Trakitler yüzey kayalarının tipik yapısı olan akışkan yapı ve boşluklu yapı gösterirler.

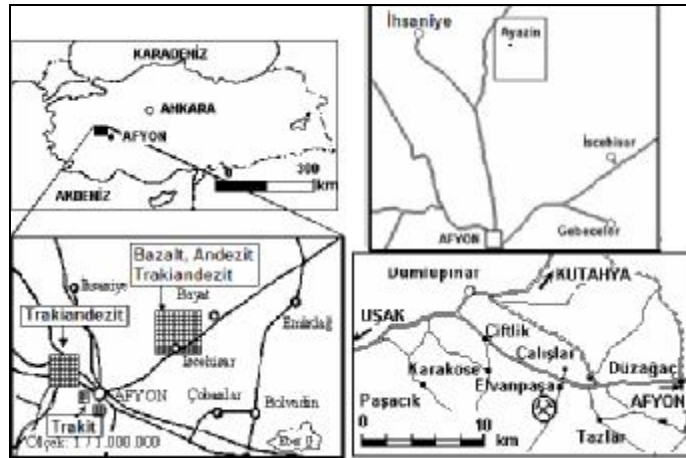
Trakit morumsu, kırmızımsı, siyahımsı ve gri bir renge sahip olabilir. Mermer ve doğal taşların basınç direnci kayacın kristal durumuna, poroziteye, kimyasal bileşime ve yabancı madde içeriğine göre değişmektedir. Genel olarak basınç mukavemetleri 600 - 700 kg/cm² civarındadır. Afyon ocaklardan çıkarılan taşların basınç mukavemeti ise 110 - 270 kg/cm² arasındadır⁶ (Sayar, ve Erguvanlı, 1955). Trakitler sanidin kristallerinin iri olması durumunda sıcaklık değişimlerine (atmosfer etkilerine) karşı pek dayanıklı değildir.

Afyon civarında yer alan Elvanpaşa (Afyon) trakiandezitleri de yapı taşı olarak işletilmekte olup tek eksenli basınç dayanımı ortalama 706 kg/cm², don sonrası basınç dayanımı 590 kg/cm², don kaybı % 0,79, gözeneklilik % 5,8 dir⁷. (Çelik ve Kavas, 2001).

Gerek trakitlerde gerekse trakiandezitlerde basınç mukavemeti değerlerinin düşük olması, gözeneklilik değerinin yüksek olması nedeniyle ayırmaya uygun özellikler taşıdığı söylenebilir. Yapılan incelemelerde Afyonkarahisar'daki tarihi çeşmelerde kullanılan bu taşların, yerinde az veya çok ayrışma özelliği gösterenlerin kesme ve işlemesi daha kolay olması nedeniyle tercih edildikleri gözlenmiştir. Nitekim çeşme inşaatlarında kullanılan trakit ve trakiandezitlerin bazıları, aşırı miktarda bozuşmaya uğramışlardır. Sağlam ve bozuşmamış olanların ise hala özelliklerinin korudukları gözlenmiştir.

3.1.1. Trakit, trakiandezit ve bazaltların bulunduğu yerler

Afyon-İzmir karayolu Kütahya yol kavşağı civarında ve Kale etrafında trakit kütleleri içerisinde açılmış çok sayıda taş ocağı bulunmaktadır. Çıkarıldıkları mevkiye göre; Kale taşı, Topuzlu taşı, Ortasivri taşı, İllipınar taşı, Kızılburun taşı, Ciritkaya taşı gibi isimler almaktadırlar⁶ (Sayar, ve Erguvanlı, 1955). Bir diğer trakiandezit oluşumu da Afyon'un yaklaşık 45 km batısında Elvanpaşa köyü güneyinde ve Afyon K 24 a4 paftasında yer almaktadır. Bu taş ocaklarının bulunduğu yer Şekil 7'de verilmiştir.

Şekil 7 Afyonkarahisar'da bulunan tarihi çeşmelerin yapımında kullanılan volkanik kökenli kayaların yer bulduru haritası.

3.2. Tüfler

Tüf, katılaşmış piroklastik bir kayadır. Tabiatta çok yaygın olarak bulunan tüflerin tane boyutu çok küçüktür. Başka bir ifade ile tüfler katılaşmış volkan külleridir. Tüfler, kum, kil büyüklüğündeki volkanik tanelerin karalarda veya sular içerisinde birikmeleri ile oluşurlar. Tüfler çok miktarlarda ve değişik renklerde bulunması, çıkarması ve işlenmesinin kolay olması nedeniyle eskiden beri yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır. Tüfler yerinde iken yani ocaktan henüz çıkarıldığında yumuşaktır ve işlenmesi çok kolaydır. Ocaktan çıkarıldıktan sonra açık havada bırakılacak olursa bir miktar yüzey suyunun buharlaşıp uçması sonucunda sertleşir ve işlenmesi zorlaşır⁸ (Çelik, 2007).

Ayazini (Afyon) civarında bulunan tüflerin yapı taşı olarak kullanılabilme ve kolay kazılabilme özelliğinden dolayı bu bölge antik çağlardan beri çeşitli medeniyetlerin önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Frigler'den Bizans'a kadar uzanan bir dönemde pek çok uygarlığı bünyesinde barındıran Ayazini Tüfleri, gerek Selçuklu Devleti ve gerekse Osmanlı İmparatorluğu zamanında da köprü, han, camii ve medrese gibi birçok tarihi yapının inşaatında kullanılmıştır⁹ (Kavas ve Çelik, 2001).

3.3.1. Ayazini tüflerinin özellikleri

Ayazini bölgesi tüfleri, genellikle camdan oluşan matriks içerisinde sanidin, plajyoklaslar, kuvars ve çubuğumsu şekilli biyotit kristallerinden oluşmuş olup riyolit bileşimlidir. Feldspatlar, kayaç içerisinde özşekilli olarak bulunmaktadır. Ayrıca kayaç içerisinde milimetrik boyutlu pomza parçacıkları ile çeşitli kayaç parçacıklarının yanısıra, değişik oranlarda birincil mineral olarak kuvars ve feldspat mineralleri içerdikleri saptanmıştır. Tüflerde kuvars kristalleri fenokristal olarak görülmekte ve bazen kuvars tanelerinin boyutu 4-5 mm kadar olabilmektedir. Kuvars kristallerinde öz şekilli olanların yanı sıra yarı şekilli ve şekilsiz olanlarına da rastlanmaktadır. Kuvars kristallerinin tamamı dumanlı kuvarstır. Boyutları 1-2 cm'ye kadar ulaşan gözenekler kayacın genelinde görülmektedir. Bu boşluklar kayacın basınç mukavemetini de olumsuz yönde etkilemektedir. Ayazini tüflerinin basınç mukavemetleri yaklaşık 150 kg/cm² civarındadır. Özgül ağırlığı 2,5 gr/cm³, gözenekliliği %35-40 arasındadır¹⁰ (Kuşcu ve Yıldız, 2001).

Boşluklu yapısından dolayı tüflerin, iklim koşulları ve yıprandırıcı atmosfer etkileri karşısında gösterdiği değişiklikler, tarihi çeşmelerin yapımında kullanılan tüflerde de sıklıkla gözlenmektedir. Bu değişiklikler, tüflerin tanelerinin ayrışarak parçalanması ve ana kütlede ayrılması şeklinde gerçekleşmektedir (Şekil 8). İncelenen çeşmelerde gözlenen bozmuş kayaçların büyük bir çoğunluğunun tüf olmasının sebebi de budur. Dikkati çeken önemli bir husus da, çeşmenin yapımından itibaren değişik dönemlerde geçirmiş olduğu tamir ve bakımlarda, daha kolay işlenmesi nedeniyle tüflerin tercih edilmesidir.

Şekil 8 Hacı Nasuh Camisi Çeşmesinde tüflerde gözlenen bozuşmalar.

3.3.2. Ayazini tüflerin bulunduğu yerler

Afyon - Eskişehir karayolu üzerinde ve Afyon'un 35 km kuzeyinde yer alan Ayazini civarındaki tüfler, günümüzde de inşaatlarda yapı taşı olarak kullanılmaktadır (Şekil 7). Bu amaçla bölgede halen çok sayıda taş ocağı işletilmektedir.

4. Afyonkarahisar'da Tarihi Çeşmelerde Restorasyon Çalışmaları

Restorasyonun amacı tarihi yapının değerinin korunarak varlığını devam ettirebilmesidir. Restorasyon çalışmalarının alt düzeylerde yapılması, yapının daha önceki dönemlerde geçirmiş olduğu bakım çalışmaları ile ters orantılıdır. İyi bakım yapılmış yapılarda daha az restorasyona ihtiyaç duyulurken, hiç bakım yapılmamış veya az bakım yapılmış yapılar daha fazla restorasyon müdahalesi gerektirmektedir.

Onarım çalışmaları çeşitli nedenlerle bozulan yapısal malzemelerin yenilenmesi veya sağlamlaştırılması esasına dayanmaktadır. Onarım çalışmalarında, orijinal malzemelerin ve yapının orijinal estetiğinin mümkün olduğu kadar korunması gereklidir. Mimari anıtların korunması uygulamaları genellikle duvarların sağlamlaştırılması, yapının mikroorganizmalardan ve likenlerden temizlenmesi, taşıyıcı öğelerin sağlamlaştırılması, yapıya su girmesinin engellenmesi, yapıdaki çürüme ve zararların durdurulması işlemlerinden oluşur¹¹ (Hattap, 2004).

Çeşitli derecelerde ayrışmaya uğramış olan doğal taşlar belirli düzeylerde restorasyona tabii tutulabilirler. Kenar-köşe detaylandırmalarında görülen bozulmalar ve ayrışma olayları sonucunda yüzeyde oluşan çukurlar çeşitli dolgu maddeleri kullanarak doldurulabilir. Yüzey parlaklığı kaybolan mermerler ise mermer cilaları ve çeşitli kimyasallar kullanmak suretiyle tekrar eski parlaklığına kavuşturulabilir. Ancak atmosfer etkilerine uzun yıllar boyu maruz kalan mermerler eğer hiç bakım görmemiş veya çok az bakım görmüşse bu işlem normal mermerlere göre çok daha zor ve uzun çalışmalar gerektirebilir. Bu nedenle bu gibi durumlara karşılaşılmaması için mermer yüzeylere koruyucu ve önleyici bakım işlemlerinin düzenli olarak uygulanması gerekir⁸ (Çelik, 2001).

Afyonkarahisar'da bulunan 8 tarihi çeşme değişik kurumlar tarafından yakın tarihlerde restore edilmiştir. Restore edilen çeşmeler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 3 Afyonkarahisar'da restore edilen çeşmeler ve durumları.

No	Çeşmenin adı	Mahallesi	Yapılış tarihi	Tamir tarihi	Restorasyon Durumu
1	Sülüm Çeşmesi 1	Nurcu Mahallesi	1910		(*) 2005
2	Sülüm Çeşmesi 2	Nurcu Mahallesi	1908		(*) 2004
3	Yeni Çeşme	Çavuşbaşı Mahallesi	1910	1964	Restore Edildi
4	Çavuşbaşı Camii Çeşmesi	Çavuşbaşı Mahallesi Camii yanında	1713		(*) 2004
5	Ali Ağa Çeşmesi	Çavuşoğlu Mahallesi	1438	1906	Restore Edildi
6	Yeni Çeşme (Küp Çeşme)	Kâhil Mahallesi	1553		(**) 2007
7	Cevizaltı Çeşmesi	İmaret Camii doğu köşesinde	1764	1900	Restore Edildi
8	Küçük Olucak Çeşmesi	Çavuşbaşı Mahallesi	1846'dan önce		(*) 2004

(*) Afyonkarahisar Valiliği tarafından restore edilmiştir.

(**) Afyonkarahisar Belediyesi tarafından restore edilmiştir.

4.1. Sülüm Çeşmesi 1

Afyonkarahisar şehir merkezinde, Nurcu Mahallesi, Milli Birlik Caddesi üzerinde Sülüm Camii'ne yaklaşık 100 m. mesafededir. Üst kısımdaki kemerin içinde, yedi satırlık, mermer kitabe yer almaktadır. Buna göre çeşme, 1910 tarihinde inşa edilmiştir. Tarihsel özelliği olmamakla beraber görünüm açısından ve yapısal özellikleri nedeniyle dikkati çeken çeşme ve yaşlı bulunduğu ev, 2005 yılında Afyonkarahisar Valiliği (Afyonkarahisar Merkez İlçe ve Köylerine Hizmet Götürme Birliği) tarafından restore edilmiştir. Cadde seviyesinin yükselmesinden dolayı çeşme akarı yol seviyesinden yaklaşık bir metre kadar aşağıdadır.

Çeşme cephesi, dikdörtgen şeklinde kesme trakiandezit taşlarla inşa edilmiş olup bir evin duvarına yaslanmaktadır. Çeşmenin yan ve üst kenar taşları küçük bir saçak oluşturacak şekilde dışa taşkın şekilde yerleştirilmiştir. Çeşme akarının bulunduğu kısımda cephe ortasında bir kitabe ve yuvarlak bir kemer bulunmaktadır. Kemer kaburgasını oluşturan taşlar bir iç bir dışa çıkıntılı olarak sağ ve sol yanlarda dörder adettir. Kemerin kilit taşı üzerinde çiçek motifi işlenmiştir¹² (Anonim 3). Sütun şeklindeki kemer ayakları ve kaideleri beyaz renkli mermerden yapılmıştır (Şekil 9).

Çeşmenin restorasyonu eski haline sadık kalınarak yapılmış olup genellikle yüzey temizliği şeklindedir. Kesme taş yüzeyleri çekiçlenerek kirlilikler giderilmiş ve taze yüzeyler ortaya çıkarılarak yeni bir görünüme kavuşturulmuştur. Eskiyen veya kırılmış olan birkaç parça taşın yenisi ile değiştirildiği bazı küçük kırıklarında çimento dolgusu yapılarak sağlamlaştırıldığı gözlenmektedir (Şekil 10).

Şekil 9 Sülüm 1 çeşmesinin ve yaşlı bulunduğu evin eski ve yeni halinin görünümü¹³ (Anonim 2)

Şekil 10 Sülüm 1 çeşmesinin onarımında kullanılan derz dolgusu ve restorasyon sonrası genel görünümü.

4.2. Sülüm Çeşmesi 2

Afyonkarahisar şehir merkezinde, Nurcu Mahallesi, Milli Birlik Caddesi üzerinde 51 ve 61 nolu evlerin cephesine bitişik olarak 1908 yılında yapılmıştır (Şekil 11). Ahşap evin balkonu çeşmenin üst örtüsünü oluşturur. Cephe, trakitten kesme taş, üst kısmı profil saçaklıdır. Kullanılan trakitler ince tanelidir. Sivri kemer içinde yer alan ikinci kemerde çeşme yazıtı bulunur. Dış kemer kaburgası iç ve dış bükey profillidir. Kemer ayaklarını oluşturan iki taraftaki dikdörtgen şeklindeki taşların sol taraftaki koyu renkli poroziteli bazalt tüfü, sağ taraftaki ise trakiandezittir (Şekil 12). Kemer taşları üzeri üç sıra olukludur. Kemer ayakları üstündeki sütun başlığı iç ve dış bükey profillidir.

Şekil 11 Sülüm 2 çeşmesinin ve yaşlı bulunduğu evin eski ve yeni halinin görünümü¹³
(Anonim 2)

Şekil 12 Sülüm 2 çeşmesinin restorasyon sonrası genel görünümü.

Kültür Bakanlığı'na kamulaştırılan ve kullanım hakkı İl Özel İdaresine bırakılan evin rolöve ve restorasyon projeleri, Afyonkarahisar Valiliği İl Özel İdaresi imkanlarıyla yaptırılmıştır. Sülüm 2 çeşmesi de 2004 yılında duvarına yaslı bulunduğu ev ile beraber restore edilmiştir. Restorasyon çalışmaları genellikle taşların yüzey temizliği şeklindedir. Ancak taşlardan kopan ve kırılan parçalar yenisi değiştirilmiş veya çimento dolgusu ile kapatılmaya çalışılmıştır. Evin kullanıldığı dönemlerde duvarların boyanması sırasında çeşme taşlarının da sarı renge boyandığı, taşların boşluklarında temizlenemedi kalan boya kalıntılarından anlaşılmaktadır.

4.3. Yeni Çeşme

Kale eteğinde Yarenler Caddesi kenarında ve halen kullanılan bir çeşmedir. Enine dikdörtgen prizma şeklindedir (Şekil 13). Çeşme depolu olup üçgen alınlıklı cephesi depo duvarından 20 cm çıkıntı ile ayrılır. Depo duvarları karşılıklı "kılıç" tabir edilen metallere bağlıdır. Çeşme cephesi yuvarlak kemerli olup kesme taştan yapılmıştır. Kullanılan taşlar gri, pembe renkli trakit ve trakiandezittir. Çeşme cephesi ve depo duvarlarının üst kesimlerinde tuğla örgüler bulunmaktadır. Afyon Müzesi Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma envanterine göre en son onarım 1964 yılında mahalleli tarafından yapılmıştır. Bu restorasyon sırasında eriyen tuğlalar yerine ateş tuğlası kullanıldığı gözlenmektedir (Şekil 14). Çeşme cephesi yüksekliği 2,60 m, cephe genişliği 4,2 m dir.

Şekil 13 Yeni Çeşmenin önden ve yandan görünümü.

Şekil 14 Restorasyon sırasında eriyen tuğlalar yerine kullanılan ateş tuğlaları.

4.4. Çavuşbaş Camii Çeşme

Çavuşbaş Camii'nin giriş kapısının sağ tarafında cami duvarına bitişik olarak yapılmıştır. Çeşme cephesi beyaz ve gri renkli mermerlerden yapılmış olup kemerli yapının ortasında kitabesi bulunmaktadır. Kitabesine göre çeşmenin 1713 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Çeşme kemerini oluşturan taşların sökülerek beton mozaikten yapıldığı görülmektedir. Çeşme kemeri, duvarları ve Cami bahçe duvarı kesme bazalt tüfünden yapılmış olup yer yer mermer bloklarına rastlanılmaktadır (Şekil 15).

Afyonkarahisar Valiliği İl Özel İdaresi tarafından 2004 yılında restore edilmiştir. Restorasyonda göze çarpan en belirgin özellik üst örtüyü oluşturan ahşap çatı kısmıdır. Restorasyon öncesini gösteren resimden anlaşıldığı kadarıyla, taş yapıda herhangi bir değiştirme işleme yapılmamış olup çeşme taşları üzerindeki sıvalı ve boyalı kısımlar kaldırılarak, çekiçleme yöntemiyle taşların taze yüzeyleri ortaya çıkarılarak yenilenmiştir. Cephenin her iki yanında yer alan beyaz mermer blokların da çekiçlenerek eskitme görünümü verilmek istenmiştir (Şekil 16).

Şekil 15 Çavuşbaşı Camii çeşmesinin eski ve yeni görünümü¹³ (Anonim 4).

Şekil 16 Çavuşbaşı çeşmesi duvarında bulunan mermerlerin çekiçlenmiş görünümü.

4.5. Ali Ağa Çeşmesi

Ali Ağa çeşmesi Çavuşbaşı mahallesinde bulunmakta olup düzgün kesme taşlarla yapılmıştır. Taşların aralarında yer yer tuğlalar kullanılmıştır. Depolu bir çeşme olan Ali Ağa çeşmesi kiremit kaplı üçgen çatılı ve geniş ahşap saçaklıdır. 2 cephesi açık olup diğer iki cephesi evlere bitişik nizamdadır (Şekil 17). Depolu çeşmelerde duvarların sağlamlığı için kullanılan demir bağlayıcılar burada da görülmektedir. Çeşme cephesi kemerli ve nişlidir. Kemer yuvarlak şekilli ve kesme taşlarla yapılmıştır. Kemerde kullanılan taşlar genellikle trakittir. Çeşme duvarlarında boşluklu bazaltik curuf ve trakit kullanılmış olup yer yer tuğla örgülü yapı dikkati çekmektedir. Restorasyon sırasında eriyen tuğlaların ateş tuğlası ile değiştirildiği ve derz boşluklarının dikkati çekecek şekilde harç ile doldurulduğu gözlenmektedir.

Çeşme kemerinin iki yanında sütun olarak yer alan dikdörtgen mermer bloklar antik Bizans dönemine ait olup üzeri işlemelidir. Devşirme olarak kullanılan mermer bloklar üzerinde, işlenmiş başlıklı sütunlar arasında üstte istiridye kabuğu, altta ise (sağ sütundaki silinmiş) haç işareti bulunmaktadır (Şekil 18).

Şekil 17 Ali Ağa çeşmesi

Şekil 18 Ali Ağa çeşmesi mermer sütun detayı ve restorasyon sonrası boşluklarda kalan boyalı kısımların görünümü

Çeşme kemeri içinde yer alan kitabeye göre çeşme 1438 yılında Muratoğlu Ali tarafından yaptırılmıştır. Yine aynı kemerin içinde, Çizmecizâde Vehbi'nin yazmış olduğu ve çeşmenin 1906 yılında mahalle halkı tarafından tamir ettirildiğini içeren tamir kitabesi bulunmaktadır³ (Karazeybek vd., 2005).

Yapılan son restorasyon çalışmalarında değişik zamanlarda sarı ve yeşil boya ile boyanmış olan taşların yüzey temizlenme işlemleri yapılarak taş yüzeyleri yenilenmiştir. Ancak boşluklu bazaltik curufların yüzey boşluklarında hala sarı ve yeşil renkli boya izleri gözlenebilmektedir.

4.6. Yeni Çeşme (Küp Çeşme)

İmaret Camii batı kapısı karşısında yer alan çeşmenin, kesme Ayazini tüfü, trakit ve bazalttan yapıldığı, ancak zaman içerisinde tüflerin bozuşarak ayrıştığı, çeşmenin üst saçağı ve kemerdeki bazı tüflerin eridiği eski fotoğraflardan gözlenmektedir. Çeşmede tüf ve trakitin yanı sıra kitabe ve

çeşme kemer içinde mermer kullanılmıştır. Yapılan dolgu ve yol çalışmaları nedeniyle çeşmenin 1 metrelik kısmı zemine gömülmüş durumdayken, Afyonkarahisar Belediyesi tarafından 2007 yılında restore edilmiştir. Restorasyon sırasında eriyen ve dağılan tüfler yerinden çıkarılarak beyaz renkli tüfler ile değiştirilerek yenilenmiştir. Aslına sadık kalınarak yapılan restorasyon çalışmaları sonucunda, akmayan çeşme bugün Kadın Ana suyu bağlanarak kullanılabilir duruma getirilmiştir (Şekil 19).

Şekil 19 Yeni çeşmenin (Küp Çeşme) restorasyon öncesi ve sonrası durumu

4.7. Cevizaltı Çeşmesi

1764 yılında Halime isimli bir hanım tarafından yaptırılmıştır. İmaret Camii bahçesinin güneydoğu köşesinde Kurtuluş Caddesi üzerindedir. Daha önce sokağın iç kısmında olduğu ve bahçe yapılırken şimdiki yerine taşındığı sanılmaktadır. Dikdörtgen prizmal yapılıdır. Çeşmenin yapısında kemer tüflerden yapılmış kemer ayakları trakiandezittir. Kemer başlığından itibaren çıkıntılı yerleştirilen taşlardan dolayı iki katlı görünümündedir. Kemer kilit taşı çatıya kadar yükselmiş olup piramidal çıkıntılıdır. Restorasyon tarihi hakkında bilgi bulunmamakla birlikte 1900 yılında onarım geçirdiği ve 1950 li yıllarda da şu anki yerine taşınma sırasında yeniden inşaatında bozuşan taşlar yerine beyaz renkli Yazını tüfleri kullanılmıştır.

Şekil 20 Cevizaltı çeşmesi

4.8 Küçük Olucak Çeşmesi

Çavuşbaşı Mahallesi'nde olan Çavuşbaşı Camii'nin yaklaşık 100 m batısında yer alan çeşme XX. Yüzyıl sonlarında yıkılarak yenilenmiştir. Afyonkarahisar Valiliği İl Özel İdaresi tarafından 2004 yılında Çavuşbaşı Camii çeşmesi ile beraber restore edilmiştir. Restorasyon andezit kaplama olarak yapılmıştır.

Şekil 21 Küçük Olucak çeşmesi restorasyon sonrası görünümü.

5. SONUÇLAR

Afyonkarahisar'da değişen kent dokusuna bağlı olarak yapılan sokak düzenlemeleri nedeniyle sokak çeşmelerinin büyük bir çoğunluğu, çeşmelerin özgün mimari yapısının değişmesi veya tamamen yok olmasıyla sonuçlanmıştır. Günümüze kadar gelebilen çeşmelerin bir kısmında restorasyon çalışmaları yapılmış ve nispeten eski haline göre daha iyi durumdadırlar.

Afyonkarahisar'da bulunan tarihi çeşmelerin yapım tarihleri 1250 yılıyla 1900'lü yılların başı arasındadır. Suyu akan bazı çeşmeler daha iyi bir şekilde korunduğu için günümüze kadar gelirken özellikle suyu akmayan çeşmeler ilgisizlik nedeniyle yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. 1993-1995 yılları arasında Afyonkarahisar Valiliği tarafından başlatılan tarihi eserlerin bakım ve onarım çalışmaları sonucunda, çok sayıda tarihi eser restore edilerek sağlaştırılmıştır. Afyonkarahisar Valiliğinin restorasyon çalışmalarına Afyonkarahisar Belediyesinin de destek vermesiyle bazı tarihi çeşmeler eski ve harap durumunda kurtarılarak yenilenmiştir.

Yapılan bu restorasyon çalışmaları her zaman, bu konuda yeterliliği olan kuruluşlara verilmemektedir. Bunun sonucu olarak da restorasyon işlemi sırasında tarihi eserlerin bazı orjinal parçaları kırılıp, kaybolabilmekte hatta eserin orijinalliği bozulacak şekilde düzenlenmeler yapılabilmektedir. Çeşmelerin orijinal yapısında kullanılan doğal taşların yerine uygun olmayan özelliklerde farklı doğal taşlar tercih edilmesi de olumsuz görüntülerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmaktadır. Restorasyon yapılan çeşme sayısının az olması, tahribat miktarının da gün geçtikçe artmasına bağlı olarak bazı çeşmelerin acilen restorasyonunun yapılmasını gündeme getirmektedir.

---

¹ Çelik, M.Y., 2003, Dekoratif Doğal Yapı Taşlarının Kullanım Alanları ve Çeşitleri, Madencilik Dergisi, Cilt:42, sayı:1, s. 3-15, Ankara.

² Yıldız, A., Kültürümüzdeki Su ve Çeşmeler, <http://www.tefekkurdergisi.com/icerik.asp?dergi=13&konu=351>

³ Karazeybek, M., Polat, Z. ve Ilgar, Y., 2005, Afyonkarahisar Vakıf Eserleri, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 60, 412 s, Afyonkarahisar.

⁴ Ercan, T., 1986, Orta Anadolu'daki Senozoyik Volkanizması, MTA Dergisi, Sayı 107 (1986), Sayfa 119-141

⁵ Çelik, M.Y., ve Sel, H., 2006, Restorasyonda Kullanılan Doğal Taş Seçiminin Önemi ve Afyon Kalesi Restorasyonu, Mersem 2006 Türkiye V. Mermer Sempozyumu. (Editör: M. Ersoy ve E. Ergün) s. 39-49, Afyon.

⁶ Sayar, M. ve Erguvanlı, K., 1955, Türkiye Mermerleri ve İnşaat Taşları. Kurtuluş Basımevi. İstanbul.

⁷ Çelik, M.Y., ve Kavas,T., 2001, Elvanpaşa (Afyon) Trakiandezitlerinin Jeolojisi ve Yapı Taşı Olarak Kullanılabilirliğinin Araştırılması, Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, Cilt: XIV, Sayı:2, s.25-37, Eskişehir.

⁸ Çelik, M.Y., 2001, Dış Mekanlarda Kullanılan Mermerlerde Doğal Bozuşmalar, Mermer, Doğal Taş Sektörünün Dergisi, Yıl 6, Sayı:29, s.66-70, İzmir.

⁹ Kavas,T., ve Çelik, M.Y., 2001, Ayazini (Afyon) Tüflerinin Çimento Sanayiinde Tras Olarak Kullanılabilirliğinin İncelenmesi, Madencilik Dergisi cilt 40, sayı 2-3, s. 39-46, Haziran-Eylül-Aralık Ankara.

¹⁰ Kuşçu, M. ve Yıldız, A. 2001. Ayazini (Afyon) Tüflerinin Yapı Taşı Olarak Kullanılabilirliğinin Araştırılması, Mersem 2001 Türkiye III. Mermer Sempozyumu Bildiriler Kitabı. s. 85-98. Afyon.

¹¹ Hattap, S. O., 2004 Eski eserlerde koruma yöntemleri, İnşaat Dünyası, Sayı 254,

¹² Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanterleri, Afyonkarahisar Müzesi.